

פרשת השבוע, צו, תשע"ה
גיליון מס' 20
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

מוקדש לחמי היקר מר מרדכי טל
בהגיעו לגיל גבורות

"והכהן המשיח תחתיו מבניו"

מה יכול אדם להוריש?

צבי ויצמן*

פתח דבר

חוק הירושה עוסק בעיזבוננו של אדם.¹ עיזבוננו של אדם הוא מסת הרכוש שהניח אחריו המנוח,² ובה נכסים מוחשיים, מקרקעין ומיטלטלין וכן טובות הנאה שעמדו למנוח עובר לפטירתו.³ כך גם זכות תביעה שעמדה למוריש עובר לפטירתו היא חלק מעיזבוננו.⁴ אך האם מוגבלת זכות ההורשה לענייני רכוש וממון, או אפשר שיריש אדם אחריו אף תפקיד ומשרה שרכש בחייו? האם שופט או דיין יכול להוריש לילדו את גלימתו ואת ישיבתו בדין? להלן נעיין בהשקפת המשפט העברי על הסוגיות הללו.

ובמקום אחר משמיענו הכתוב כך:⁷
שבעת ימים ילבשם הכהן תחתיו מבניו,
אשר יבוא אל אהל מועד לשרת בקדש.

ואף על המלך נאמר:⁸
בלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן
המצוה ימין ושמאול, למען יאריך ימים על
ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

ועל פי פסוק זה נקבע כך בתלמוד:⁹
אמר רב אחא בר יעקב: דכתיב: "למען יאריך
ימים על ממלכתו" וגו' ירושה היא לכם.

לכאורה עולה מן הכתוב כי תפקידי המלוכה והכהונה עוברים בירושה מן האב לבנו. במדרש ספרי¹⁰ הורחב הכלל לכל תפקיד ציבורי:

"למען יאריך ימים על ממלכתו" – אם עושה הוא מה שכתוב בענין, כדיי הוא שיאריך ימים על ממלכתו. "הוא ובניו" – שאם מת, בנו עומד תחתיו. ואין לי אלא זה בלבד. מנין לכל פרנסי ישראל שבניהם עומדים תחתיהם? תלמוד לומר "הוא ובניו בקרב ישראל" – כל שהוא בקרב ישראל, בנו עומד תחתיו.

ירושת כהונה ומלכות

התורה מציינת במפורש שבניו של הכהן הגדול משרתים בקודש במקומו לאחר מותו. וכן נאמר בפרשתנו:⁵
והכהן המשיח [=המשוח] תחתיו מבניו יעשה אתה, חק עולם לה' כליל תקטר.⁶

*צבי ויצמן, שופט בית המשפט המחוזי מחוז מרכז

¹ סע' 1 לחוק הירושה, תשכ"ה-1965: "במות אדם, עובר עזבוננו לירשיו".

² ע"א 181/67 גרינשפן נ' שרעבי (1967); ע"א 395/70 מדינת ישראל נ' עראבי (1971).

³ סע' 40 (2) לחוק הירושה.

⁴ ע"א 566/71 פייג נ' שפיצקופף (1973); ע"א 663/87 נתן נ' גרינר (1990).

⁵ ובתורת כוהנים דייק מלשון הפסוק "וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה במדבר ובנים לא היו להם, ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם" (ויקרא יב יב), שאילו היו להם בנים, היו קודמים לאלעזר ולאיתמר. ועיינו גם בכסף משנה, הלכות מלכים, פרק א, הלכה ז.

⁶ ויקרא ו טו.

⁷ שמות כט ל.

⁸ דברים יז כ.

⁹ בבלי, הוריות יא, ע"א.

¹⁰ ספרי דברים, פסקה קסב.

כידוש מעניין יש בדבריו של בעל "אבני נזר"¹⁸ הסבור שדין הדין בזמננו כדין מלך, שהרי יש בתפקידו השיפוטי גם יסודות מדיניים ושלטוניים, שהרי ישיבתו על כס השיפוט נועדה לצורך תיקונו של עולם. לפיכך יש מקום לדיני הירושה אף במשרת הדין. וזה לשונו:

אבל חכם ממונה לדין בזמן הזה, דינו כדין מלך ממש... שבמשפט יעמיד ארץ. ואם כן, הרי הוא בירושה כמו מלך ממש... הואיל ואינם סמוכין רק שלא יחרב העולם, אם איש את רעהו חיים בלעו. והוא מעין מלך אשר אין שייך בעיר אחת כלל. והוא נקודה נפלאה בענין זה.

"מעות טועות – היום באות ומחר נעות"

פתחנו את דברינו בכך שעל פי החוק האזרחי, עיזבונו של אדם הוא הרכוש שהותר אחריו. ואולם ראוי להדגיש כי חכמי ישראל ראו לנכון לפנות מקום בצוואותיהם דווקא לעניינים שברוח ולא לעניינים שבגשם. אלו על פי רוב לא הורישו לילדיהם ממון ושררה, אלא הסתפקו באמירת דברי מוסר וחכמה שיהיו נר חכמה לרגליהם.

דוגמה לדבר נמצאת בצוואתו המרגשת של חת"ם סופר לבניו. וזה לשונו:

אל תדאגו אם אין אני מניח לכם הון, כי אני יתומים ירחם על יתומיו... מתורת ה' לא תעשו עטרה ולא קרדום חס ושלוש. מכל שכן שחלילה ליסע ממקום למקום כדורש דמים.

וכך כתב גם ר' אברהם הורוביץ, אביו של בעל השל"ה, בצוואתו המפורסמת:¹⁹

יש נוחלין ומנחילים בית והון, נחלת אבות שרשרות זהב מעשה עבות... וכלים מכלים שונים... והיה ביום הנחילו את בניו רכושו וכל קניינו, מה יתרון לאדם שכבר הולך לבית עולמו ועוזב לאחרים חילו... ואם נמצאו קצת אנשים שמתיים מתוך שמחה כשמנחילין עושר לבניהם אחריהם... אומר אני עליהם ששמחים בשטות עצמם כשהם שמחים בשביל זה... כי נכסים אין להם אחריות... ומעות טועות, היום באות ומחר נעות.

ראוי שאף אנו נשים על לב כי טוב ללמוד לקח מעשה אבות על "רוב זהב מעשה עבות", וטוב ללמוד הנהגות טובות מלרשת מעות טועות.

מכאן שגם תפקידי השררה האחרים, זולת הכהונה והמלכות, אפשר שיעברו בירושה מאב לבנו.¹¹ ומה בדבר ירושה של משרת שופט?

ירושת משרה של שופט

קודם מותו ציווה רבי יהודה הנשיא (עורך המשנה) שבנו רבן גמליאל יהיה נשיא תחתיו, וכי ר' חנינא בר חמא יעמוד בראש הישיבה.¹² תפקידו של הנשיא היה למעשה גם תפקיד שיפוטי, מעין משרת ראש הדיינים.¹³ מכאן הסיק הריב"ש,¹⁴ רב יצחק בר ששת (אלג'ר, המאה ה-14), שאפשר להעביר בירושה אף משרת דיינות. וזה לשונו: ומן הדין, בנו קם תחתיו... ואפילו אם היה אחר גדול ממנו בחכמה, בנו קודם. כדאמרין בפרק הנושא ("ק"ג:...) גמליאל בני נשיא... כ"ש שאין ממנין אחר שאינו בנו, אע"פ שהוא גדול בחכמה...

ואולם אפשר לדחות את הראיה מן המעשה הנזכר, משום שלנשיאות אף תפקיד שלטוני-מדיני ולא רק תפקיד שיפוטי. על כן מצאנו למשל שרבי מנחם עזריה פאנו (1546–1620)¹⁵ אומר שענייני "שררת תורה" ודיינות אינם עוברים בירושה, ו"כתר תורה יהא מונח בקרן זוית וכל הרוצה ליטול יבוא ויטול", להבדיל מן הנשיאות שיש בה יסוד שלטוני, ומשום כך תיקנו בה ירושה כצורך מיוחד. ונימק את הדברים ר' יוסף שאול נתנזון, מגדולי ההלכה בפולין של המאה ה-19. וזה לשונו:¹⁶

דבשלמא בשאר מנויין של גדולה ושררות שייך לומר שהתורה זכתה לו ולבניו אחריו, אבל כתר תורה היאך אפשר לומר דהבן ימלא מקומו? והא עיקר התורה להורות חוקים ומשפטים ישרים על פי דרכי התורה. ואם כן בחכמה תליא רחמנא [=התורה תלתה את הדבר בדרישת "חכמה"].

לעומת גישה זו פוסק הרמ"א¹⁷ שהרבנות והדיינות עוברות אף הן בירושה, ובלבד שמדובר בבנים שיש בהם לפחות קצת חכמה. וזה לשונו:

ומי שהוחזק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה – אין להורידו מגדולתו, אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו (ריב"ש, סימן רע"א). אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים, כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת.

¹¹ ראוי לציין שאין הכוונה לדין ירושה ממש כירושת נכסים, "שהרי אין בזה דיני ממונות", וכפי שהעיר הרב "י בלויא, פתחי חושן, ירושה ואישות, פרק א, כה (תשנ"ו). מכל מקום, גם לדין העברת המלוכה מאב לבנו יש סייגים וחריגים, כגון כשיש מחלוקת ציבורית בדבר מינוי הבן, יש צורך בטקס משיחה נוסף לצורך הכשרת המלוכה.

¹² בבלי, כתובות קג, ע"ב.

¹³ ראו רמב"ם, ספר המצוות, מצוות לא תעשה, שטז.

¹⁴ שו"ת הריב"ש, סימן רע"א.

¹⁵ עשרת מאמרות לרמ"ע מפאנו, מאמר חיקור הדין, חלק ב, פרק יט.

¹⁶ שו"ת שואל ומשיב, מהדורה א, חלק ב, סימן יז. וראו כגון זה שו"ת מהרש"ם, יורה דעה, סימן פה.

¹⁷ רמ"א, יורה דעה, סימן רמה, סעיף כב.

¹⁸ אבני נזר, יורה דעה, סימן שיב, אות מה.

¹⁹ ראו ציטוטים מצוואות מוסר רבות ומופלאות בספרו של השופט ש"ז חשין **דמויות מבית המשפט** 232–226 (תש"ג).